
АНДРАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ «М'ЯКИХ УМІНЬ» НА ЗАНЯТТЯХ З МОРСЬКОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Федорова О. В., Піндосова Т. С.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-619-5-28>

ВСТУП

Морська галузь стає все більш динамічною, та пори численні заяви про «розумні технології» дистанційного управління судном, людський фактор залишається ключовим як невід'ємна складова майбутнього розвитку морської індустрії. Останні декади морських спеціалістів оцінювали в основному в світлі їх професіоналізму, відповідності технічним навикам й фаховим умінням роботи на судні. Наразі фокус уваги провідних міжнародних організацій змістився на розвиток таких умінь, як цифровізація, екологічна усвідомленість або «зелені вміння», взаємодія й спілкування на судні або «м'які вміння».

З точки зору *цифрових умінь*, моряки повинні знати, як взаємодіяти з комп'ютерними системами, щоб реагувати на виклики автоматичних судових систем, наприклад, коли змінюються маршрути або кораблі знаходяться в небезпечних водах. Базовими цифровими навичками є робота з датчиками, мережами, підключенням, розширена аналітика та глибоке розуміння цифрових систем, кібербезпека, оновлення, обслуговування та ремонт цифрових систем, тощо. Для цього використовують VR та AR технології, навчання на симуляторах та інші методи для розвитку вмінь майбутніх морських фахівців.

«Зелені вміння» мають на меті збільшити екологічну обізнаність та усвідомленість у діях морських фахівців на сучасних судах. Для цього активно вводять курси, спрямовані на підвищення кваліфікації моряків під час процедур і операцій на складному гібридному обладнанні, тренінги з того, як поводитися з різними видами палива (наприклад, водень і аміак) і батареями, та обізнаність щодо ризиків, пов'язаних з ними.

«М'які вміння» наразі стали більш визнаними як важлива складова загальної професійної компетентності будь-якого морського спеціаліста,

без яких неможлива його ефективна робота та кар'єрне зростання. Такі вміння більше називають міжособистісними або такими, що використовуються при спілкуванні та взаємодії з іншими людьми. Багато «м'яких умінь», як лідерство, спілкування, командна робота, вже можуть бути добре розвиненими в одній особі, тоді як інші люди все ще потребують опанування відповідних навиків.

У світлі майбутнього морської освіти опанування вміннями взаємодії та спілкування на судні є не менш важливим, ніж технічна компетентність спеціалістів¹, адже веде до зниження відсотку нещасних випадків у морі².

1. Формулювання проблеми та аналіз теоретичних здобутків вивчення «м'яких умінь»: зарубіжний та український досвід

Попри те, що Міжнародна конвенція про вимоги до підготовки, дипломування та несення вахти моряків (STCW) охоплює базові стандартизовані вимоги до професійної компетентності морських фахівців, на сьогодні судноплавна галузь вимагає додаткових компетенцій на борту судна, і саме нетехнічного характеру. Результати досліджень³ Європейського Товариства Асоціації Судновласників (ECSA) та Європейської федерації транспортників (ETF) станом на 2023 рік підтверджують, що базового рівня компетенцій стандартизованих вищевказаною конвенцією недостатньо у теперішніх умовах для того, щоб стати «висококваліфікованим моряком» та щоб отримати високооплачувану роботу на судні, оскільки велика частка кораблів вимагає додаткової підготовки, спеціальних умінь та навчання відповідно до типу судна (Рис. 1). За результатами вказаного вище дослідження в рамках проекту SkillSea⁴ під прогалини у компетенціях підпадають шість видів умінь: морська економіка та бізнес, морське право, судові технології, цифрові вміння, «зелені вміння» та «м'які вміння».

У зв'язку з цим поширеною на сьогодні стала практика розвитку умінь спеціалістів через проходження електронних навчальних курсів у рамках самостійного навчання на базі цифрових освітніх платформ. Провідні європейські товариства з морської галузі на додачу до стандартів Міжнародної конвенції про вимоги до підготовки, дипломування та несення

¹ Manuel M. Vocational and academic approaches to maritime education and training (MET): Trends, challenges and opportunities. WMU Journal of Maritime Affairs. 2017. 16(3). P. 473–483.

² Кудрявцева В., Барсук С., Фролова О. Інтеграція м'яких умінь у програму з морської англійської мови. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. 2024. Вип. 44. С. 95–109. DOI: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2024-44-06>

³ SkillSea Project (2023) “Recommendations for education and training”. URL: D-1.3_Recommendations-for-Education--Training-Final.pdf

⁴ SkillSea Project (2023) “Recommendations for education and training”. URL: D-1.3_Recommendations-for-Education--Training-Final.pdf

вахти моряків рекомендують обов'язкове проходження електронних модульних курсів під час роботи на судні або у рамках неперервного навчання поза судном. Низка світових судноплавних компаній також єдині у введенні обов'язкового додаткового навчання на базі різних навчальних платформ, навіть з використанням онлайн-тренажерів, що забезпечують дистанційне самонавчання морських спеціалістів.

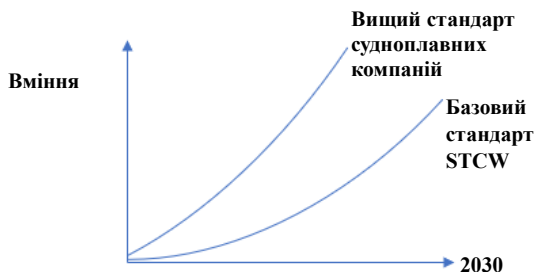

Рис. 1. Дослідження компетенцій морських фахівців

Безсумнівно це не може не впливати на розвиток морської освіти. Наразі вищі морські навчальні заклади Європи ще не переглянули робочі навчальні програми щодо актуальних компетенцій людської взаємодії та спілкування, які мають бути додані у рамках освітньо-професійної програми підготовки для отримання освітнього ступеню бакалавра та магістра. Відповідно, навчальні установи мають самостійно проявити ініціативу щодо доповнення актуальних освітніх компонент та перегляду тих, що викладаються, на рахунок тем, які сприятимуть розвитку «м'яких умінь» у майбутніх морських фахівців. Тим не менш, відсутні жодні інструкцій чи приклади того, які саме освітні компоненти мають бути включені до навчального процесу або які компетенції додані до навчальних програм, або як оцінювати вищезазначені вміння⁵. Це обумовлює необхідність системного дослідження даної проблеми.

Метою дослідження є опис ключових методів розвитку «м'яких умінь» на заняттях з морської англійської мови зі студентами старших курсів. Для досягнення поставленої мети необхідним є виконання низки *завдань*: визначення поняття «м'які вміння» та ступеню його дослідження у зарубіжних й вітчизняних наукових доробках; аналіз ключових вмінь морських фахівців, що належать до концепту «м'які вміння», та їх опис;

⁵ Sá M., Serpa S. Transversal competences: Their importance and learning processes by higher education students. Education Sciences. 2018. 8(3). DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci8030126>

аналіз тем робочої навчальної програми, що викладаються на старших курсах з морської англійської мови, на момент відповідності «м'яким умінням»; опис методів розвитку «м'яких умінь» на заняттях з морської англійської мови зі студентами старших курсів у руслі ключових андрагогічних принципів.

Концепт «м'яких умінь» описаний у різних зарубіжних та вітчизняних наукових доробках, проте у вчених немає загально визнаної дефініції цього поняття. «М'які вміння» часто називають міжособистісними, людськими або поведінковими навичками з акцентом на особистісній поведінці та управлінні стосунками між людьми⁶. Цей концепт пов'язують як з умінням міжособистісного спілкування⁷, роботою з людьми, так і з особистими якостями, якими володіє людина⁸. Вважається, що «м'які вміння» обумовлені певними особистісними рисами і у такий спосіб впливають на психологічні процеси, що характеризують життєвий розвиток людини⁹. Ці вміння трактують як здатність людини взаємодіяти та ефективно співпрацювати з іншими людьми, що можуть широко застосовуються і на робочому місці, і за межами роботи¹⁰. А, отже, це сукупність навичок управління людьми, важливих для багатьох професій і посад¹¹.

В українських наукових доробках «м'які вміння» також трактують як такі, що включають в себе переважно міжособистісні навички, які можуть бути застосовані в різних сферах, що робить їх «наскрізними»¹². Л. Сергеева, Н. Муранова, В. Купрієвич вважають, що ці вміння представляють собою соціально-емоційні навички, які сприяють ефективному спілкуванню, роботі в команді та досягненню професійного успіху¹³. Більш глибоко це поняття досліджували В. Кудрявцева, С. Барсук

⁶ Rainsbury E., Hodges D., Burchell N., Lay M. Ranking workplace competencies: Student and graduate perceptions. 2002. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/responsibility>

⁷ Robles M. Executive perceptions of the top 10 soft skills needed in today's workplace. *Business Communication Quarterly*. 2012. 75(4). P. 453–465. DOI: <https://doi.org/10.1177/1080569912460400>

⁸ Smith I., Williams S. Soft skills: characteristics and impact on professional success. *Journal of Social Sciences*. 2020. 5(3). P. 78–91.

⁹ Scheerens J., Werf G., Boer H. Soft skills in education: putting the evidence in perspective. *Springer Nature*. 2020. DOI:10.1007/978-3-030-54787-5

¹⁰ Nitonde R., Nandapurkar V. Soft Skills and Personality Development. 2014. DOI:10.13140/RG.2.2.28116.60804

¹¹ Matteson M., Anderson L., Boyden C. “Soft Skills”: A Phrase in Search of Meaning. *portal: Libraries and the Academy*. 2016. 16(1). P. 71–88. DOI: <https://doi.org/10.1353/pla.2016.0009>

¹² Шевченко І., Шелевер О., Маркова В. Розвиток Soft Skills у здобувачів вищої освіти як запорука успішної професійної діяльності. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 72. 2024. С. 269–272. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/72.54>

¹³ Сергеева Л., Муранова Н., Купрієвич В. Розвиток м'яких навичок майбутніх фахівців у проєктній діяльності: міжнародний досвід. *Професійна педагогіка*. 2023. 1(26). С. 103–109. DOI: <https://doi.org/10.32835/2223-5752.2023.26.103-109>

та О. Фролова, визначаючи «м'які вміння» як «індивідуальні психологічно-поведінкові властивості, які реалізуються в міжособистісній взаємодії та сприяють її ефективності»¹⁴.

Деякі вчені пов'язують поняття «м'яких умінь» з терміном «компетенцій»¹⁵, адже вони об'єднують когнітивну і психологічну площини. Інші апелюють до поняття «персонального стилю»¹⁶ як індивідуальний спосіб мислення, поведінки та навчання. Проаналізувавши й узагальнивши численні наукові праці, доходимо висновку, що «м'які вміння» включають як навички спілкування та поведінки, так і особистісні характеристики, вроджені чи набуті, якими повинні володіти висококваліфіковані морські спеціалісти, щоб задовольнити потреби сучасної морської галузі.

Існує багато класифікацій вищевказаних умінь. М. Роблз¹⁷ вважає найважливішими навичками в контексті роботи комунікабельність, ввічливість, відповідальність, соціальні навички, позитивне ставлення, гнучкість, командна робота та трудова етика. Е. Естімо¹⁸ відносить до таких умінь лідерство, толерантність, мотивацію, адаптивність, емпатію, бажання вчитися, самоконтроль, неупередженість й відданість своїй справі. Найпоширенішими м'якими навичками в освіті є критичне мислення, вирішення проблем, лідерство, відповідальність, комунікація та співпраця¹⁹. Українські вчені І. Шевченко, О. Шелевер, В. Маркова вважають необхідним розвивати у здобувачів вищої освіти такі вміння людської взаємодії та спілкування: комунікація, робота в команді, креативність, емоційний інтелект, вміння вирішувати проблеми, адаптивність, лідерство, наполегливість, відповідальність, тайм-менеджмент²⁰. У розрізі вивчення морської англійської мови І. Зайцева підкреслює важливість розвитку

¹⁴ Кудрявцева В., Барсук С., Фролова О. Інтеграція м'яких умінь у програму з морської англійської мови. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. 2024. Вип. 44. С. 95–109. DOI: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2024-44-06>

¹⁵ Kechagias K. Teaching and Assessing Soft Skills (Measuring and Assessing Soft Skills, MASS Project). Second Chance School of Thessaloniki, 2011. 189 p.

¹⁶ Scheerens J., Werf G., Boer H. Soft skills in education: putting the evidence in perspective. Springer Nature. 2020. DOI:10.1007/978-3-030-54787-5

¹⁷ Robles M. Executive perceptions of the top 10 soft skills needed in today's workplace. Business Communication Quarterly. 2012. 75(4). P. 453–465. DOI: <https://doi.org/10.1177/1080569912460400>

¹⁸ Emeliza T. Estimo. Ship to Academe, Seafaring to Teaching: A Paradigm Shift for Marine Officers. Journal of Maritime Research. 2019. Vol. XVI. No. II. P. 99. DOI:10.11648/j.her.20200502.12

¹⁹ Devedzic V., Tomic B., Jovanovic J., Kelly M., Milikic N., Dimitrijevic S. Metrics for students' soft skills. Applied Measurement in Education. 2018. 31(4). P. 283–296. DOI: <https://doi.org/10.1080/08957347.2018.1495212>

²⁰ Шевченко І., Шелевер О., Маркова В. Розвиток Soft Skills у здобувачів вищої освіти як запорука успішної професійної діяльності. Інноваційна педагогіка. Випуск 72. 2024. С. 269–272. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/72.54>

таких «м'яких умінь», як ефективна командна робота, доведення власної думки, пошук компромісу зі спірних питань²¹ та інші.

Як бачимо, класифікації «м'яких умінь» різняться, і відкритим залишається питання «які саме вміння потребують уваги й розвитку з позиції морської освіти?». Щоб відповісти на це питання, необхідно проаналізувати як офіційні джерела, що містять міжнародні загальноприйняті на сьогодні стандарти підготовки морських фахівців, так і неофіційні інформативні ресурси, що вказують на сучасні тенденції та потреби морської галузі.

2. Аналіз офіційних та неофіційних джерел розвитку «м'яких умінь» у рамках підготовки морських фахівців

Наступним кроком дослідження є аналіз змісту Міжнародної конвенції про вимоги до підготовки, дипломування та несення вахти моряків²² (STCW) на момент положень, пов'язаних з розвитком «м'яких умінь». У ході аналітичного аналізу було виявлено 7 умінь людської взаємодії та спілкування (Табл. 1), які ми трактуємо як базові у розрізі стандартизованих положень конвенції.

Таблиця 1

Список положень і «м'яких умінь» за STCW Конвенцією

«М'які вміння»	Положення Конвенції STCW
Офіційне спілкування (усне / письмове)	- Використання стандартних фраз спілкування на морі (ІМО) та англійської мови в письмовій та усній формі (А-ІІ/1-І-1-С7-К1). - Ведення безпечної навігаційної/інженерної вахти, знання принципів управління ресурсами на навігаційному містку / у машинному відділенні, в т.ч. ефективне спілкування (А-ІІ/1-І-1-С2-К8, А-ІІІ/1-І-1-С1-К9). - Здатність налагоджувати та підтримувати ефективну комунікацію, важливість чітких і лаконічних наказів та звітів (А-ІІ/2-С5 К1).
Лідерство	- Практичні знання з управління судновим персоналом та проведенням навчань (А-ІІ/1-І-2-С7-К1). - Уміння управляти завданнями та робочим навантаженням (А- ІІ/1-І-2-С7-К3). - Здатність безпечно виконувати та контролювати всі вантажні операції (завантаження, розвантаження, перевезення вантажу) (А-ІІ/1-1-2-С1-К31, А-ІІ/1-2-2-С1-К13). - Здатність керувати і направляти інших у надзвичайних ситуаціях (А-ІІ/2-С3-К3, А-ІІ/2-С3-К4). - Застосування навичок лідерства та роботи в команді, умінь застосовувати техніку прийняття рішень (А-ІІ/1-І-2-С7-К13, А-ІІ/2-І-3-С5-К13, А-ІІІ/1-І-3-С7-К13, А-ІІІ/2-І-4-С5-К13).

²¹ Зайцева І. «Soft skills – невід'ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у ХХІ столітті». Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-ту, 2020. с. 35.

²² STCW Convention and STCW Code (2017) London: International Maritime Organization.

Продовження таблиці 1

Командна робота	-Несення навігаційної вахти із знанням принципів управління ресурсами на навігаційному містку, в т.ч враховуючи досвід команди (А-II/1-F1-C2-K11). -Практичні знання з управління судновим персоналом та проведенням навчань (А-II/1-F2-C7-K1). -Основні принципи командної роботи, в тому числі з вирішенням конфліктних ситуацій (А-VI/1-4-C5-K2).
Поведінкова безпека	-Сприяння безпеці персоналу та судна (А-II/1-F2-C8- K1, А-III/1-F3-C8-K1, А-III/6-F3-C6-K1). -Важливість дотримання правил безпечної роботи (А-VI/1-4-C3-K1). -Ознайомлення з міжнародними заходами щодо запобігання нещасним випадкам і професійної безпеки (А-VI/1-4-C3- K4). -Запобіжні та захисні пристрої/обладнання, доступні для захисту від потенційних небезпек на борту судна (А-VI/1-4-C3-K2). -Запобіжні заходи, яких необхідно вжити перед входом у закриті приміщення (А-VI/1-4-C3-K3).
Планування та організація	-Уміння розподіляти завдання і управляти робочим навантаженням, включаючи планування та узгодження (А-II/1-F2-C7-K3, А-II/2-F3-C5-K3, А-III/1-F3-C7-K3, А-III/6-F3-C5-K2). -Здатність управління завданнями та робочим навантаженням з позиції пріоритетності (А-II/1-F2-C7-K6, А-II/2-F3-C5-K6, А-III/1-F3-C7-K6, А-III/6-F3-C5-K5).
Людські відносини	-Підтримування добрих людських та робочих відносин на борту судна (А-VI/1-4-C5-K1). -Соціальні обов'язки; умови працевлаштування; індивідуальні права та обов'язки (А-VI/1-4-C5-K3).
Управління стресом	-Здатність ідентифікувати розвиток симптомів надмірного особистого стресу та інших членів екіпажу судна (А-V/2-C3-K5).

Уміння «Спілкування» включає як повсякденне спілкування між членами екіпажу, так і офіційне усне спілкування у рамках комунікації судно-судно чи судно-берег, або письмове спілкування (внутрішні процедури, звіти для компанії, тощо). Сюди також відноситься знання морської англійської мови, професійної термінології та стандартних фраз спілкування на морі. Некомпетентність у цих аспектах може спричинити непорозуміння, затримки судна або навіть нещасні випадки (низький рівень морської англійської мови унеможливило спілкування й рапортування Центрам управління рухом суден, повідомлення про нещасний випадок на судні без використання стандартних фраз спілкування на морі зменшує шанси на успішність рятувальної операції, тощо).

«Лідерство» пов'язане з впливом на людей, здатністю їх навчати, узгоджувати інтереси та цілі співробітників з робочими цілями, фокусувати їх зусилля для досягнення поставлених цілей (вахтовий офіцер несе відповідальність за всі дії та операції на навігаційному містку, відповідає за безпеку судна і вантажу, об'єднує і направляє команду).

«Командна робота» охоплює дії групи людей, спрямовані на досягнення спільної мети, здатність злагоджено та ефективно працювати у команді (тренування з відпрацювання дій у надзвичайних ситуаціях, екстрена евакуація, спуск шлюпки на воду, тощо).

«Поведінкова безпека» є послідовністю у дотриманні певних принципів поведінки на судні та відповідальності за наслідки їх порушення, здатністю помічати та реагувати на порушення норм охорони праці, критично сприймати власні дії та оцінювати їх наслідки (неналежне використання обладнання, відсутність відповідного захисту голови або тіла, порушення норм процедури входу до закритого приміщення на судні, тощо).

«Планування та організація» означає дивитися вперед і приймати рішення з метою реалізації певних заходів у майбутньому (планування заходу / виходу в порт, вантажні / розвантажувальні роботи, зміна маршруту під час шторму, тощо), зібрати все необхідне, обладнання та людей, для виконання поставлених завдань (розподіл завдань при обслуговуванні судна, ремонтних роботах, тощо).

«Людські взаємовідносини» передбачають встановлення, підтримку та розвиток стосунків між людьми і можуть відіграватися на будь-якому рівні спілкування, адже судновий екіпаж перебуває у замкненому просторі більшу частину рейсу. Це може торкатися і відносин під час робочих годин (непорозуміння на навігаційному містку, під час ремонтних робіт на палубі, тощо), і спілкування у період відпочинку (конфлікти на фоні расової або релігійної приналежності).

«Управління стресом» це здатність справлятися зі складними ситуаціями та адаптуватися, обирати критичне мислення над емоційним реагуванням. На судні є багато чинників, що провокують стрес у морських фахівців: це великі обсяги роботи, відсутність зв'язку з рідними, перевтома, непорозуміння, соціальні, мовленнєві або расові бар'єри, тощо. Вміння боротися зі стресом та контролювати власні емоції розвиває лідерські навички та покращує людські відносини у колективі.

Після визначення базових умінь людської взаємодії та спілкування, які необхідно мати морському фахівцю, доречним є розгляд тих «м'яких умінь», що потребують наразі провідні судноплавні компанії. Це є можливим через аналіз найуживаніших електронних навчальних платформ, як *Ocean Learning Platform*, *Maritime Education Platform*, *STCW Online*, *CBT Platform*, *Maritime Trainer*, *Seably*, *Maritime Training*, що використовуються судноплавними компаніями для онлайн-навчання морських фахівців. За результатами аналітичного аналізу електронних курсів на цифрових навчальних платформах було складено список з 15 умінь, якими мають володіти морські фахівці, від найбільш поширеніших до найменш поширених (Табл. 2).

Таблиця 2

Список «м'яких умінь»

«М'які вміння»	Soft Skills
Лідерство	Leadership
Спілкування (усне / письмове)	Communication (oral / written)
Поведінкова безпека	Behavior based safety
Командна робота	Team work and cooperation
Людські взаємовідносини	Interpersonal relationship
Управління командою	Crowd management
Планування і організація	Planning of works / workload management
Вирішення проблем і конфліктів	Conflict management
Розподіл часу	Time management
Управління під час кризи	Crisis management
Управління стресом	Stress management
Переслідування та знущання	Harassment and bullying
Активне слухання	Active listening
Наставництво у морі	Mentoring at sea
Культурна обізнаність	Cultural awareness

Результати аналізу засвідчують розширення переліку затребуваних «м'яких умінь» майже вдвічі та підтверджують важливість такого вміння, як «лідерство», що займає провідне місце серед інших. Більш того, судноплавні компанії деталізували цю категорію у вигляді взаємопов'язаних умінь *управління командою, вирішення проблем і конфліктів, управління під час кризи, наставництво у морі*. Фокусування саме на лідерських якостях морських фахівців є пріоритетним трендом морської індустрії сьогодення, адже саме це вміння знижує ризики нещасних випадків у морі та збільшує шанси на виживання екіпажу, збереження судна та вантажу. Крім того, додалися вміння, що стосуються будь-якої ієрархічної ланки на судні, особливо рядового складу команди: *переслідування та знущання, розподіл часу, активне слухання, культурна обізнаність*.

«Управління командою» це про здатність морського спеціаліста працювати з іншими людьми або управляти груповою роботою (перед кожним тренуванням перший помічник капітана роздає завдання, оголошує сценарій, за яким відбуватиметься тренінг, моніторить ситуацію та ін.). Деяким людям важко добре працювати з іншими людьми, вони можуть менше висловлюються в групах або вони не почуваються впевнено, щоб взаємодіяти у групах.

«Вирішення проблем і конфліктів» є складним умінням, оскільки більшість проблем не мають чіткого рішення. Це вміння інтегрує здатність

сприймати інформацію, аналізувати та віднайти «найкращий» варіант рішення для поставленої проблемної ситуації.

«Управління під час кризи» спрямоване на розвиток вміння управляти кризовими ситуаціями під час надзвичайних випадків у морі: реагування на надзвичайні ситуації, здатність швидко організовувати процедури евакуації на судні, оптимізація використання ресурсів, контроль поведінки команди під час аварійних ситуацій, підтримка ефективної комунікації, тощо.

«Наставництво у морі» є вмінням передавати власний досвід іншому під час роботи на судні (систематизація інформації, правильні акценти, аналіз помилок, поради, тощо), адже не кожна людина має задатки вчителя.

«Переслідування та знущання» включає здатність особистості розпізнати акт переслідування чи знущання та протистояти деструктивним діям особистості з колективу. Це вміння передбачає обізнаність у своїх правах та можливості подати скаргу як відповідальному на судні, так і до міжнародних організацій поза судом, відсутність страху (навіть перед керівництвом) та реальна оцінка ситуації.

«Розподіл часу» передбачає процес організації та планування того, як ефективно розподілити свій час задля виконання конкретних робочих завдань та рутинних дій під час вільних годин шляхом використання певних принципів, практик, навичок та інструментів. Це вміння є вкрай важливим, адже дозволяє уникнути такого стану як перевтома, що є поширеним явищем на судні, і може призвести до нещасних випадків.

«Активне слухання» передбачає вміння морського фахівця уважно сприймати інформацію на слух, не пропускаючи деталей викладу.

«Культурна обізнаність» включає знання про менталітет та культурні цінності, поведінку по відношенню до інших людей в колективі. Ця категорія спрямована на підвищення обізнаності щодо проблеми, які культурна різноманітність може спричинити серед морських фахівців на судні.

Отже, у подальшому ході дослідження вважаємо виділені вище 15 «м'яких умінь» ключовими у підготовці висококваліфікованого морського фахівця на сьогоднішній день як за ухваленими морськими стандартами, так і за вимогами роботодавців морської галузі.

3. Аналіз навчальних потреб морської освіти та методів розвитку «м'яких умінь» у світлі провідних андрагогічних принципів

Тенденція у морській освіті закордоном щодо вдосконалення навчальних програм та їх орієнтація на нетехнічні компетенції²³,

²³ Warner J. Integrating Soft Skills into an Academic Curriculum. 2021. P. 247–250. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED611615.pdf>

окрім фахових, такі як лідерство, управління та культурна обізнаність, розпочалася ще минулої декади²⁴. Тим не менш, у провідних морських закладах вищої освіти України у фокусі уваги досі залишаються лише технічні навички, які необхідно мати майбутнім морським фахівцям. Тому здається, що вміння українських моряків ефективно взаємодіяти на судні є більшою мірою результатом середньої освіти, спеціального навчання за ініціативою компанії, культури, традицій та якостей самої особистості. Але для того, щоб оцінити чийсь здібності, «м'які вміння» можуть бути такими ж важливими, як і фахові навички.

З огляду на те, що на сьогоднішній день все більше і більше закладів морської освіти закордоном імплементують «м'які вміння» до своїх навчальних програм, слідом за Я. Чуліним, Т. Біличем та К. Якшичем²⁵ вважаємо, що вищі навчальні заклади та педагоги, зокрема і в Україні, повинні відповідати викликам сучасної морської індустрії, передаючи актуальні знання та впроваджуючи сучасні стандарти у своїй освітній діяльності.

У зв'язку з тим, що розвиток «м'яких умінь» можливий лише через міжособистісну комунікацію²⁶, дисципліна «Морська англійська мова» займає у цьому ракурсі провідне місце, адже інтегрує різноманітні актуальні теми, необхідні для досягнення цієї мети. Тому саме на прикладі дисципліни «Морська англійська мова», що викладається у Херсонській державній морській академії (далі – ХДМА), було проаналізовано теми навчальних модулів робочої навчальної програми спеціальності «271 Морський та внутрішній водний транспорт» щодо відповідності розвитку «м'яких умінь», затребуваних провідними судноплавними компаніями (Табл. 3).

Таблиця 3

Відповідність тем навчальних модулів розвитку «м'яких умінь»

Назва модулю	«М'які вміння»
Bridge Procedures	<i>Спілкування (усне / письмове), Командна робота, Лідерство, Людські взаємовідносини, Управління командою, Планування і організація, Розподіл часу, Управління під час кризи, Активне слухання</i>

²⁴ Pekcan C. On being a maritime lecturer. In The International Maritime Human Element Bulletin Issue. 2012. No. 29. URL: HE01060-On-Being-a-Maritime-Lecturer.pdf

²⁵ Čulin J., Bielić T., Jakšić K. Suggestions for improving the effectiveness of environmental education in the maritime sector. Pomorstvo – Scientific Journal of Maritime Research. 2019. 33(2). P. 232–237.

²⁶ Kudryavtseva V., Barsuk S., Frolova O. Soft skills for maritime students: possibility versus necessity. Proceedings of the International maritime lecturers association (IMLA) conference (September 25-28, 2024). URL: <https://rep.ksma.ks.ua/server/api/core/bitstreams/234a3768-f3ff-428f-80ac-07fb0a0f9b54/content>

Продовження таблиці 2

Chart Updating	Спілкування (усне / письмове), Наставництво у морі
IMO Nautical Publications	Спілкування (усне / письмове)
Navigation in Dense Traffic Waters	Спілкування (усне / письмове), Командна робота, Планування і організація, Лідерство, Управління командою, Управління під час кризи, Поведінкова безпека
Occupational Safety	Спілкування (усне / письмове), Людські взаємовідносини, Вирішення проблем і конфліктів, Розподіл часу, Управління стресом, Переслідування та знуцання
Ship Maintenance and Inspection	Спілкування (усне / письмове), Поведінкова безпека, Планування і організація, Управління командою, Наставництво у морі
Survival Crafts	Лідерство, Спілкування (усне / письмове), Командна робота, Управління командою, Планування і організація, Управління під час кризи, Активне слухання, Наставництво у морі
Ship Security Techniques	Лідерство, Спілкування (усне / письмове), Поведінкова безпека, Командна робота, Людські взаємовідносини, Управління командою, Планування і організація, Вирішення проблем і конфліктів, Переслідування та знуцання, Культурна обізнаність
Solid Bulk Cargo Handling	Спілкування (усне / письмове), Лідерство, Поведінкова безпека, Управління командою, Планування і організація
Liquid Bulk Cargo Handling	Спілкування (усне / письмове), Лідерство, Поведінкова безпека, Управління командою, Планування і організація
Containers Handling	Спілкування (усне / письмове), Лідерство, Поведінкова безпека, Управління командою, Планування і організація
Enclosed Space Awareness	Спілкування (усне / письмове), Лідерство, Поведінкова безпека, Управління командою, Планування і організація, Управління під час кризи, Розподіл часу, Активне слухання, Наставництво у морі
Bunkering	Спілкування (усне / письмове), Лідерство, Поведінкова безпека, Управління командою, Планування і організація, Управління під час кризи, Активне слухання
Dangerous Cargo Handling	Спілкування (усне / письмове), Лідерство, Поведінкова безпека, Управління командою, Планування і організація, Вирішення проблем і конфліктів, Управління під час кризи
Ballast Water Management	Лідерство, Спілкування (усне / письмове), Планування і організація, Управління командою, Управління під час кризи
Heavy-Lift Cargo Handling	Спілкування (усне / письмове), Лідерство, Поведінкова безпека, Управління командою, Планування і організація

Результати аналізу засвідчують, що 88% тем робочої навчальної програми з дисципліни «Морська англійська мова» сприяють активному розвитку не лише базових, але і периферійних «м'яких умінь» майбутніх морських фахівців. А 50% тем відповідають за опанування щонайменше половини з затребуваних вмінь взаємодії та спілкування на судні. Перспективним на нашу думку є доповнення тем «IMO Nautical Publications» та «Chart

Updating» у руслі їх комунікативності та відповідності необхідним вмінням людської взаємодії, адже вони несуть більш теоретичний характер.

Тим не менш, попри свою тематичну направленість, кожний навчальний модуль з дисципліни «Морська англійська мова» побудований та витриманий у рамках комунікативно-компетентнісного підходу, спрямованого на розвиток навичок міжособистісного спілкування, критичного мислення, командної роботи, лідерства, прийняття рішень, креативності й інноваційності, мотивації студентів. Це досягається за рахунок використання комунікативно направлених методів навчання²⁷.

До того ж мова йде про навчання студентів старших курсів, які отримали освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста по завершенню Морського коледжу ХДМА та вже мають досвід роботи на судні. Тому навчальний процес відповідає ключовим андрагогічним принципам М. Ноулза²⁸, О. Огієнко²⁹ та С. Сисоєвої³⁰, а саме – цілеспрямованість, активність, інноваційність та мотивація навчання, принцип усвідомленості, самоспрямованості, спільної діяльності та співпраці, опори на досвід або рефлексії професійного досвіду, актуалізації результатів навчання, інтеграції нових знань у вже здобутий досвід та інші.

Так, 100% навчальних модулів для студентів старших курсів містять аутентичні морські тексти або «кейси», побудовані на справжніх ситуаціях у морі. Слідом за провідними українськими та зарубіжними вченими³¹ вважаємо, що *метод кейсів* є провідним у розвитку «м'яких умінь» курсантів. Цей метод включає поетапний аналіз актуальної проблеми, описаної у невеликому тексті, що стимулює використання когнітивних навичок та інформаційних ресурсів для винесення аргументованих суджень. Це вміння дуже важливе для оцінки ситуації, аналізу ймовірних сценаріїв

²⁷ IMO Model Course 3.17. Maritime English (2015) London: International Maritime Organization.

²⁸ Knowles M., Holton E., Swanson R. The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development (7th ed.). London; NewYork, etc.: ELSEVIER Butterworth-Heinemann, 2011. 378 p.

²⁹ Огієнко О., Литовченко І. Андрагогічна модель навчання дорослих: американський контекст. К: НТУУ «КПІ», 2014. 233 с.

³⁰ Сисоєва С. Інтерактивні технології навчання дорослих: навч.-метод. посіб. / С.О. Сисоєва; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. 320 с.

³¹ Geada Borda de Água P.M. Future of maritime education and training: blending hard and soft skills. Scientific Journal of Maritime Research. 2020. 34. P. 345–353. DOI: <https://doi.org/10.31217/p.34.2.15>

³² Lekakou M., Iakovaki H., Vintzilaos D. Introducing the Use of Case Studies Methodology in Training for Soft Skills in Maritime Universities. The ISOL-MET Program. Pedagogika – Pedagogy. 2023. 95. P. 111–122. DOI: <https://doi.org/10.53656/ped2023-6s.10>

³³ Кудрявцева В., Барсук С., Фролова О. Інтеграція м'яких умінь у програму з морської англійської мови. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. 2024. Вип. 44. С. 95–109. DOI: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2024-44-06>

її розвитку та варіантів реагування, особливо на судні. Поетапність цього методу охоплює різні формати роботи під час занять: від індивідуального ознайомлення з «кейсом», його парного / групового аналізу, до загального обговорення та роботи над помилками. Майже всі студенти старших курсів мають досвід роботи на судні, ось чому завдання до «кейсів» активізують критичне мислення та посилюють мотивацію співставляти власний досвід з поставленою ситуацією. Цей метод сприяє розвитку таких «м'яких умінь», як *спілкування, командна робота, лідерство, вирішення проблем і конфліктів, активне слухання*.

Метод імітації охоплює відтворення будь-якої ситуації з судна, може бути репрезентований у різних форматах роботи на занятті. Студенти зацікавлені у застосуванні отриманих знань та досвіду у ситуації, що імітує реальні обставини на судні та робить навчання усвідомленим. Цей метод сприяє розвитку майже усіх «м'яких умінь», ключовими серед яких будуть *спілкування, командна робота, лідерство, планування і організація, активне слухання, поведінкова безпека*.

Метод «рольової гри» сфокусований не лише на розвитку вмінь спілкування, але і на вирішенні проблем та конфліктів. Як і попередній метод, «рольова гра» дозволяє зануритись у атмосферу на судні за чітко розподіленими ролями й сценарієм розвитку подій, що мотивує студентів, робить навчання активним та відповідає принципу рефлексії професійного досвіду. Цей метод уможливує розвиток будь-яких «м'яких умінь» зі списку відповідно до обраної теми.

Методи дискусії або «круглого столу» та дебатів не лише сприяють розвитку критичного мислення, але і вчать толерантного ставлення до думок інших. Студенти розвивають здатність висловлювати судження з будь-яких тем, навіть з тих, де вони мають обмежений досвід, що робить процес навчання самоспрямованим через самовираження та самоутвердження. Цей метод особливо ефективно розвиває такі «м'які уміння», як *спілкування, активне слухання, командна робота, культурна обізнаність*.

Метод презентацій та проєктів дозволяє подолати страх публічних виступів, покращити ораторські задатки. Такий досвід корелює з практикою проведення засідань, обговорень та інструктажів з командою на судні. Студент розвиває здатність працювати на конкретний результат, ефективно планувати свій час, розподіляти завдання, брати на себе відповідальність, що робить навчання більш ініціативним та науковим. Цей метод сприяє розвитку таких «м'яких умінь», як *управління командою, лідерство, спілкування, планування і організація, управління часом, наставництво у морі*.

Метод комунікативних стратегій, за якого студенти у групах обговорюють задану проблемну ситуацію за схемою ПРОБЛЕМА → ПРИЧИНИ → СЦЕНАРІЙ РОЗВИТКУ (якщо не втручатися) → ВАРІАНТИ ВИРІШЕННЯ. Під час фінальної презентації своєї комунікативної стратегії інші студенти можуть не лише задавати питання, але і пропонувати власні варіанти вирішення поставленої проблеми. Таким чином студенти розвивають здатність пропонувати відповідальну стратегію рішення та підтримувати творчу й продуктивну співпрацю. Цей метод уможливило розвиток будь-яких «м'яких умінь» відповідно до обраної теми, а особливо *спілкування, командна робота, вирішення проблем і конфліктів, лідерство*.

Метод «судового засідання» частково схожий на методи імітації та «рольової гри», проте має свої особливості. Він ідеально доповнює метод «кейсів», адже спрямований на вирішення проблемної ситуації та виявлення особи, відповідальної за цю ситуацію. Студенти мають імітувати судові засідання, де їм надаються ролі «сторони, що звинувачує» та «сторони, яка захищається». Мета – довести власну правоту (навіть якщо все вказує на протилежне), спираючись на інформацію у тексті. На засіданні також можуть бути присутні свідки зі своїми версіями подій і суддя, який веде сам процес. Усі інші не задіяні студенти грають роль присяжних, які активно слухають засідання, роблять нотатки та по його завершенні мають кожний оголосити свій вердикт з обов'язковим його обґрунтуванням. Цей метод сприяє усвідомленості навчання та ідеально підходить для розвитку таких «м'яких умінь», як *спілкування, людські взаємовідносини, вирішення проблем і конфліктів, активне слухання, управління командою*.

ВИСНОВКИ

За останню декаду фокус уваги провідних міжнародних організацій морської галузі змістився у бік розвитку «м'яких умінь», які включають як навички спілкування та поведінки, так і особистісні характеристики, якими повинні володіти кваліфіковані морські спеціалісти. За результатами дослідження перше місце займають вміння, пов'язані з лідерськими якостями та управлінням – лідерство, спілкування (усне/письмове), командна робота, поведінкова безпека, управління командою, людські взаємовідносини, планування і організація, вирішення проблем і конфліктів, управління під час кризи, розподіл часу та інші. Саме ці вміння вважають найнеобхіднішими на даному етапі розвитку морської індустрії, адже висококваліфіковані спеціалісти знижують ризик нещасних випадків у морі та збільшують шанси на збереження судна й вантажу. Таким чином, імплементація «м'яких умінь» у навчальні програми вищих навчальних закладів України є нагальною освітньої потребою сьогодення. На прикладі

дисципліни «Морська англійська мова» було проаналізовано робочу навчальну програму на момент відповідності темам, що обумовлюють розвиток «м'яких умінь» і виявлено результат у 88%, що є задовільним, проте вимагає перегляду деяких тем у світлі їх комунікативності. Щодо методів, які використовуються на заняттях з морської англійської мови на старших курсах, вони на 100% сприяють розвитку описаних вище вмінь, адже обумовлені залученням комунікативно-компетентнісного підходу до навчання, базовим принципом якого є міжособистісна комунікація. Серед найефективніших методів розвитку «м'яких умінь» слід виділити метод «кейсів», імітації, «рольової гри», комунікативних стратегій, «судового засідання», дискусій або «круглих столів», презентацій та проєктів, які роблять навчальний процес усвідомленим, самоспрямованим та активним.

АНОТАЦІЯ

Дослідження покликане розкрити три головні питання: «які вміння наразі затребувані в морській галузі як «м'які вміння», «чи відповідає робоча навчальна програма з морської англійської мови розвитку ключових умінь людської взаємодії та спілкування?» і «чи сприяють методи викладання на заняттях з морської англійської мови розвитку «м'яких умінь»?».

Завдяки електронному навчанню та навчанню на онлайн-тренажерах безперервне навчання стає більш доступним і допомагає тим, хто працює у морі поглибити свої знання та розвинути навички як перебуваючи на судні, так і поза ним. Все більше світових судноплавних компаній використовують навчальні онлайн-платформи задля отримання морськими спеціалістами додаткових компетенцій, які не включені до їх стандартизованої базової підготовки. На сьогодні у фокусі уваги розвиток не лише технічних навичок, але і вмінь людської взаємодії й спілкування або «м'яких умінь». Навіть у перспективі глобальної цифровізації морської галузі, ці вміння займатимуть провідне місце, адже забезпечують володіння ситуацією та ефективне спілкування на будь-якому етапі роботи складних систем контролю судна.

У ході дослідження буде виявлено які саме «м'які вміння» є офіційно прописаними у стандартизованих положеннях щодо вимог з підготовки морських фахівців та які вміння є затребуваними провідними судноплавними компаніями, описано їх значення та роль, проаналізовано робочу навчальну програму з морської англійської мови на момент її відповідності темам розвитку «м'яких умінь» та описано найефективніші методи, що сприяють досягненню цієї мети у руслі ключових андрагогічних принципів.

Результати дослідження показали, що задля ефективного навчання морських фахівців сьогодення необхідним є доповнення базових технічних навиків освітніх програм «м'якими вміннями», що уможливить розвиток лідерських якостей, критичного мислення, адаптації на судні, аналітичних вмінь спеціалістів та здатності вчитися на помилках як ключових навичок сучасного висококваліфікованого спеціаліста. Розвиток вищевказаних вмінь є можливим через використання методів комунікативно-компетентісного підходу, провідним з яких є саме метод «кейсів», що забезпечує високий рівень мотивації до навчання і моделює реальність, у якій студенти старших курсів можуть усвідомлено застосовувати набутий досвід.

Література

1. Manuel M. Vocational and academic approaches to maritime education and training (MET): Trends, challenges and opportunities. *WMU Journal of Maritime Affairs*. 2017. 16(3). P. 473–483.
2. Кудрявцева В., Барсук С., Фролова О. Інтеграція м'яких умінь у програму з морської англійської мови. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. 2024. Вип. 44. С. 95–109. DOI: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2024-44-06>
3. SkillSea Project (2023) “Recommendations for education and training”. URL: D-1.3_-Recommendations-for-Education--Training-Final.pdf
4. Sá M., Serpa S. Transversal competences: Their importance and learning processes by higher education students. *Education Sciences*. 2018. 8(3). DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci8030126>
5. Rainsbury E., Hodges D., Burchell N., Lay M. Ranking workplace competencies: Student and graduate perceptions. 2002. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/responsibility>
6. Robles M. Executive perceptions of the top 10 soft skills needed in today's workplace. *Business Communication Quarterly*. 2012. 75(4). P. 453–465. DOI: <https://doi.org/10.1177/1080569912460400>
7. Smith I., Williams S. Soft skills: characteristics and impact on professional success. *Journal of Social Sciences*. 2020. 5(3). P. 78–91.
8. Scheerens J., Werf G., Boer H. Soft skills in education: putting the evidence in perspective. *Springer Nature*. 2020. DOI:10.1007/978-3-030-54787-5
9. Nitonde R., Nandapurkar V. Soft Skills and Personality Development. 2014. DOI:10.13140/RG.2.2.28116.60804
10. Matteson M., Anderson L., Boyden C. “Soft Skills”: A Phrase in Search of Meaning. portal: Libraries and the Academy. 2016. 16(1). P. 71–88. DOI: <https://doi.org/10.1353/pla.2016.0009>

11. Шевченко І., Шелевер О., Маркова В. Розвиток Soft Skills у здобувачів вищої освіти як запорука успішної професійної діяльності. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 72. С. 269–272. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/72.54>
12. Сергєєва Л., Муранова Н., Купрієвич В. Розвиток м'яких навичок майбутніх фахівців у проєктній діяльності: міжнародний досвід. *Професійна педагогіка*. 2023. 1(26). С. 103–109. DOI: <https://doi.org/10.32835/2223-5752.2023.26.103-109>
13. Kechagias K. Teaching and Assessing Soft Skills (Measuring and Assessing Soft Skills, MASS Project). Second Chance School of Thessaloniki, 2011. 189 p.
14. Emeliza T. Estimo. Ship to Academe, Seafaring to Teaching: A Paradigm Shift for Marine Officers. *Journal of Maritime Research*. 2019. Vol. XVI. No. II. P. 96–104. DOI:10.11648/j.her.20200502.12
15. Devedzic V., Tomic B., Jovanovic J., Kelly M., Milikic N., Dimitrijevic S. Metrics for students' soft skills. *Applied Measurement in Education*. 2018. 31(4). P. 283–296. DOI: <https://doi.org/10.1080/08957347.2018.1495212>
16. Зайцева І. «Soft skills – невід'ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті». Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-ту, 2020. 90 с.
17. STCW Convention and STCW Code (2017) London: International Maritime Organization.
18. Warner J. Integrating Soft Skills into an Academic Curriculum. 2021. P. 247–250. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED611615.pdf>
19. Pekcan C. On being a maritime lecturer. *In The International Maritime Human Element Bulletin Issue*. 2012. No. 29. URL: HE01060-On-Being-a-Maritime-Lecturer.pdf
20. Čulin J., Bieleć T., Jakšić K. Suggestions for improving the effectiveness of environmental education in the maritime sector. *Pomorstvo – Scientific Journal of Maritime Research*. 2019. 33(2). P. 232–237.
21. Kudryavtseva V., Barsuk S., Frolova O. Soft skills for maritime students: possibility versus necessity. *Proceedings of the International maritime lecturers association (IMLA) conference (September 25-28, 2024)*. URL: <https://rep.ksma.ks.ua/server/api/core/bitstreams/234a3768-f3ff-428f-80ac-07fb0a0f9b54/content>
22. IMO Model Course 3.17. Maritime English (2015) London: International Maritime Organization.
23. Knowles M., Holton E., Swanson R. The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development (7th ed.). London; NewYork, etc.: ELSEVIER Butterworth-Heinemann, 2011. 378 p.

24. Огієнко О., Литовченко І. Андрагогічна модель навчання дорослих: американський контекст. К: НТУУ «КПІ», 2014. 233 с.

25. Сисоєва С. Інтерактивні технології навчання дорослих: навч.-метод. посіб. / С.О. Сисоєва; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. 320 с.

26. Geada Borda de Água P.M. Future of maritime education and training: blending hard and soft skills. *Scientific Journal of Maritime Research*. 2020. 34. P. 345–353. DOI: <https://doi.org/10.31217/p.34.2.15>

27. Lekakou M., Iakovaki H., Vintzilaios D. Introducing the Use of Case Studies Methodology in Training for Soft Skills in Maritime Universities. *The ISOL-MET Program. Pedagogika – Pedagogy*. 2023. № 95. P. 111–122. DOI: <https://doi.org/10.53656/ped2023-6s.10>

28. Čampara L., Frančić V., & Bupić M. Quality of maritime higher education from seafarers' perspective. *Pomorstvo – Scientific Journal of Maritime Research*. 2017. 31(2). P. 137–150.

Information about the authors:

Fedorova Olha Volodymyrivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the English language department for maritime
officers (abridged programme),
Kherson State Maritime Academy
99, Kanatna str., Odesa, 65039, Ukraine

Pindosova Tamara Serhiivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the English language department for maritime
officers (abridged programme)
Kherson State Maritime Academy
99, Kanatna str., Odesa, 65039, Ukraine